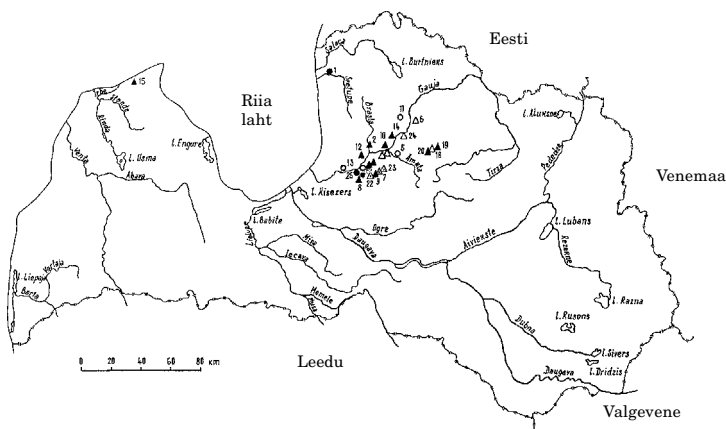

Lühiteated

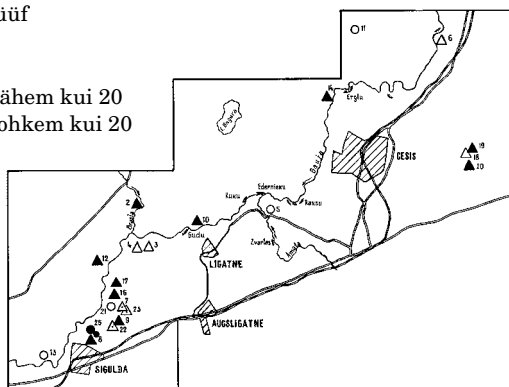
Eestile lähimad kaljujoonised on leitud Põhja-Lätist

Eestis ei ole kaljujooniseid seni avastatud. Lätis leidsid kohalikud koduloouurijad esimesed kaljujoonised 1986. aastal. Suurem osa neist asub Koiva (Gauja) rahvusparkis. Need olid uuristatud devoni liivakivisse peaaegu ligipääsmatutes jäärakutes ja koobastes. Sambla, samblike ja vetikatega kinnikasvamise tõttu on joonised halvasti nähtavad.

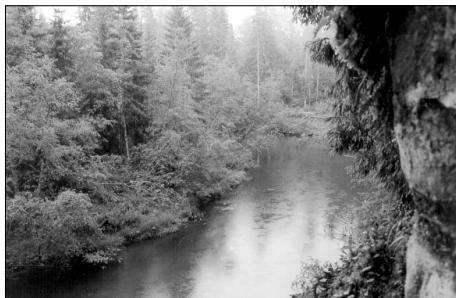
Siiani on leitud kolmkümmend petroglüüfide rühma. Leiukohati varieerub kaljusse uuristatud sümbolite hulk ühest viiesajani.

- ▲ – üksik sümbol või petroglüüf
- △ – vähem kui 20 sümbolit
- ▲ – rohkem kui 20 sümbolit
- – petroglüüfid koobastes, vähem kui 20
- – petroglüüfid koobastes, rohkem kui 20

Joonised 1 ja 2. Petroglüüfide leiukohad Lätis

*Joonis 3. Vaade Koivale
Virtakase kaljujooniste leiuko-
has. Brasla regioon.*

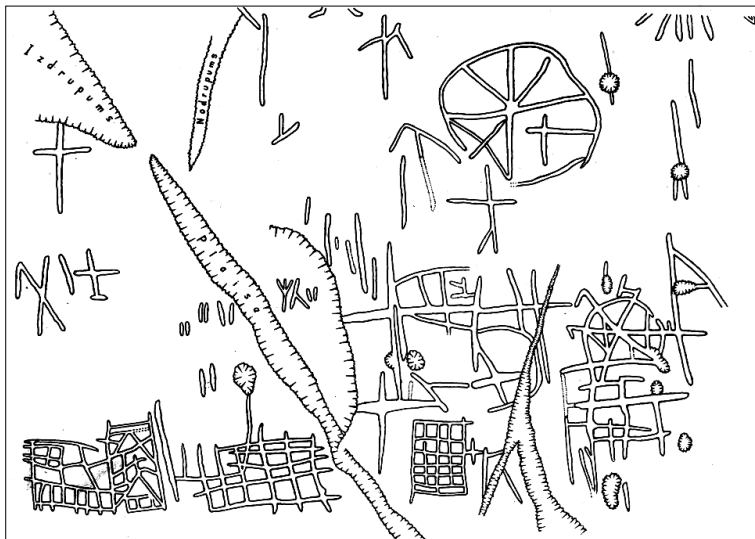
*Joonis 4. Kas see on kalen-
der? Kui tõesti, siis pidi nädal
olema üheksa päeva pikkune.
Brasla regioon.*

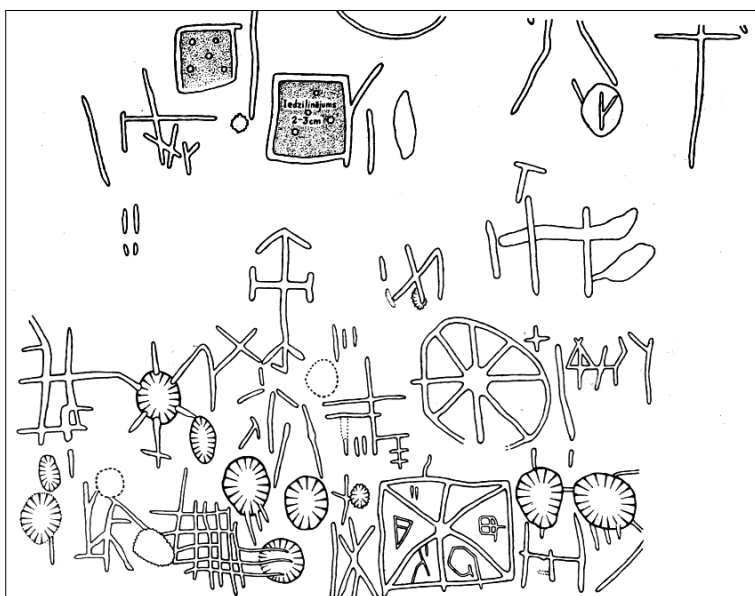
*Joonis 5. Esimesena (1986.
aastal) avastatud Läti kalju-
joonised Virtakase kaljul Bras-
la regioonis.*

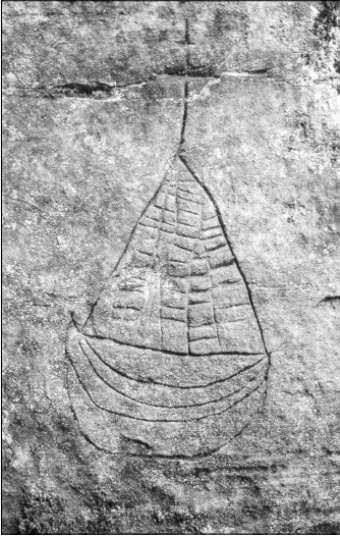

*Joonis 6. Ristikalju alumine
joonisrühm (Krustu klints,
Nurmiži regioon).*

Joonised 7 ja 8. Jooniskalju Pieškalni regioonis.

Joonis 9. "Laev". Petroglüüfi uurisid Rootsi eksperdid, kelle hinnangul võib joonis pärineda XIII–XV sajandist.

Petroglüüfide hulgas saame eristada mõningaid läti geomeetrilise ornamendi elemente, läti ja balti jumalate ja jumaluste sümboleid (kõige sagedamini esineb viljakusejumal Jumise märk), majamärke, vapikujutisi, maagilisi märke, aga ka pügala-pulga täketele sarnanevaid uuriseid. Kõige levinum sümbol on ristimärk.

Petroglüüfide uuristamise aja kohta ei ole mingeid andmeid. Kui võtame arvesse asjaolu, et devoni

liivakivi on pehme ja kergesti murenev, on vähetõenäoline, et need märgid saavad olla vanemad kui 1000 aastat. Lähima ajalise piiri määravad aga kahe leiukoha petroglüüfe katval maalihkel kasvavad umbes saja aasta vanused puud, järelikult on need märgidki vähemalt sama vanad, eeldatavalt pisut vanemad.

Võime püstitada hüpoteesi, et Lätist leitud petroglüüfid on kunagi uuristanud nõiad, teadjad ja ravitsejad, kes tegutsesid veel kaua aega pärast kohalike hõimude vallutamist ja ristiusustamist XIII sajandil.

Guntis Eniņš

Eesti Muinastadeseltsi tekkest ja tegevusest

Väino Poikalainen

Eesti Muinastadeseltsi tekkes on olnud oluline osa Heino Eelsalu juhtimisel viljeldud paleoastronoomilistel uuringutel, Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudil (AAI – nüüdne Tõravere observatoorium) ning soome-ugri muinaskultuurihuviliste tegevusel Eestis ja Soomes. Organiseeritud teadustegevus muinastade alal algas ammu enne seltsi asutamist. Juba 1982. aastal korraldas Üleliidulise Astronoomia ja Geodeesia Ühingu Eesti osakond (ÜAGÜ EO) Äänisjärve ekspeditsiooni, mida juhtis Ülo Kestlane. Eesmärgiks oli koguda andmeid lunaar- ja solaarmärkide jaotuse kohta erinevates leiukohtades (Kestlane, Raudsaar 1983). Ekspeditsiooni ajendiks sai Feliks Ravdonikase neoliitilist kuu-kalendrit käsitlev artikkel (Ravdonikas 1976).

Esimesele järgnesid teised, juba ulatuslikumad, ekspeditsioonid (joonis 1). Et tegemist on ühe olulisema soome-ugri muinaskultuuri mälestisega, tekkis mõte luua Äänisjärve kaljuraiendite leiualast võimalikult põhjalik andmebaas koos graafilise alikmaterjali koguga näiteks arvutikataloogina. Idee teostamiseks moodustati 1984. aasta algul

Joonis 1. Välitöödel Äänisjärve petroglüüfide plastiliseks kopeerimiseks. Foto: Andres Kuperjanov.

ÜAGÜ EO raames ja AAI aktiivsel toetusel kaljujooniste töörühm (Kestlane 1986). Hakati otsima ka võimalusi välissidemete loomiseks eelkõige põhjanaabritega. Töörühma tegevus köitis Karjala kaljutaidest innustunud Soome spetsialisti Eero Autio tähelepanu, kes saabus veel samal aastal Tallinna eesti huvikaaslastega eraviisiliselt kohtuma. Temaga arutasime mitmesuguseid koostöö variante, aga ei näinud siis selleks veel kuigi häid võimalusi. Karjala kaljujooniste piirkonnad, mis soomlasi huvitasid, olid välismaalastele suletud ja meie pääs Soome samuti kahtlane. Ometigi jätkus välissuhtluse edendamine. 1985. a Eero Autio initsiatiivil

korraldati Varkauses kaljutaideseminar, kuhu paluti saata Äänisjärve kaljujooniste koopiaid näitusel eksponeerimiseks. Seminar ja näitus said hea vastuvõtu osaliseks ning sellest arenesid professor Heikki Kirkineni vahendusel sidemed Joensuu Ülikooliga. Samal seminaril asutati Soome Antropoloogiaseltsi juurde kaljutaidetoimkond. Ka selle organisatsiooniga olime järgnevatel aastatel pidevas kontaktis.

Kui senini oli suvistel ekspeditsioonidel kasutatud dokumenteerimiseks kontaktkopeerimist paberile ja üksikjooniste fotografeerimist, siis 1986. a rakendasime esmakordselt stereofotogrammeetrilist meetodit joonisrühmade talletamiseks ja aerofotomeetriat kaartide tegemiseks. Samal aastal õnnestus Kadi Pajupuul ja Pilvi Klaassenil avastada täiesti uus rikkalik leiukoht, mis hiljem nimetati Luigeneemeks (Pajupuu 1987). Uut materjali demonstreerisime Soomes 1986. a sügisesel dokumenteerimisalasel seminaril ja näitusel Kotkas. Välisreisi teostumisele aitas oma autoriteediga otsustavalt kaasa Charles Villmann.

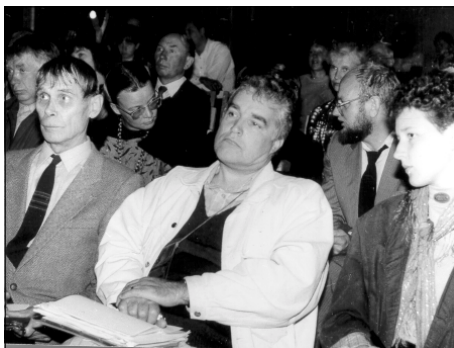
Kotka seminari võibki pidada välissuhtluses murranguliseks. Sellel osales mitmeid erialateadlasi, nende seas soome kaljumaalingute tollal tuntuim spetsialist Timo Miettinen ja akadeemik Matti Kuusi, kes suhtusid meie ettevõtmistesse väga soojalt ja innustasid Äänisjärve petroglüüfide dokumenteerimist jätkama. Samuti tekkis hea kontakt Turu Ülikooli arheoloogiaprofessori Unto Saloga, kes on meie ettevõtmisi püüdnud toetada tänaseni, isegi pensionil olles.

Järgmisel, 1987. aastal korraldati ulatuslik Äänisjärve kaljutaidenäitus Turu lossis. Seal loodi kontaktid ka teistesse Skandinaavia riikidesse, mis omakorda aktiveeris ja laiendas meie liikmeskonda. Aasta hiljem, kui Soome kaljutaidetoimkonna tegevus soikus, jätkus koostöö üha intensiivsemalt isiklikul tasandil eelkõige Eero Autio, Erkki Suonio, Heikki Kirkineni ja paljude teistega. Ühtlasi küpses veendumus muinastaidedega tegeleva organisatsiooni loomiseks Eestis. Ning niipea, kui tekkis seadusandlik võimalus, asutatigi Kablis Pärnumaal 16.10.1988 Muinastaided Selts (1998. aastast alates Eesti Muinastaideselts). See registreeriti esmalt Tartu linnavalitsuses, kuid muudeti hiljem üleriiklikuks ühenduseks asukohaga Tartus. Seltsi liikmeskonda kuulub õpetajaid, kunstnikke, arheolooge, astronome, keeleteadlasi, loomaarste ja paljude muude erialade esindajaid eelkõige Eestist, Soomest ja Venemaalt.

Põhikirja kohaselt on see soome-ugri rahvaste muinastaiet uurivate ning muinaskultuurilembeliste isikute vabatahtlik mittetulunduslik ühendus. Seltsi tegevuse eesmärkideks seati peamiselt soome-ugri muinastaide ja sellega piirnevate valdkondade põhjalik tundmaõppimine ning asjaomaste teadmiste levitamine. Eesmärkidest tulenevalt võeti endale järgmised ülesanded: 1) muinastaidealase ainese kogumine ja selle kaitse korraldamisele kaasaaitamine; 2) muinastaide, -kultuuri ja -usundi teaduslik uurimine; 3) sidemete loomine ning koostöö asjasthuvitatud isikute, asutuste ja organisatsioonidega Eestis ja välismaal; 4) muinaskultuuri populariseerimine. Ülesannete täitmiseks otsustati hakata korraldama uurimisreise, teadus- ja muud tööd, ekskursioone, näitusi, konverentse, loenguid jms.

Intensiivselt jätkati kaljutaide dokumenteerimist Äänisjärve leiukohtades, kuhu pääsesid 1989. aastal osalema ka meie Soome partnerid. Samal aastal korraldasime Kablis rahvusvahelise kaljutaidekonverentsi, mis osutus esimeseks kogu Nõukogude Liidus (joonis 2). See sai sooja vastuvõtu eriti Venemaa ja Skandinaavia teadlaste hulgas, sest avas paljudele neist võimaluse erialasteks otsekontaktideks ja rahvusvaheliseks koostööks (Kaelas 1990).

Järgmisel aastal viisime Karjala kaljutaideleiukohades läbi välikonverentsi "Eklips" (joonis 3), mis tipnes päikesevarjutuse jälgimisega Zalavrugas (Bednarik 1990). Selle tulemusena tihenes suhtlus Vene teadlastega, mis avas võima-

Joonis 2. Hetk 1989. aasta kaljutaidekonverentsilt Kablis. Vasakult Eero Autio, Juha Pentikäinen. Foto: Udo Veske.

Joonis 3. Abram Stoljar esinemas 1990. aasta kaljutaidekonverentsil "Eklips". Foto: Erkki Suonio.

Joonis 4. Lovozero ekspeditsioonil koolasaamlasi filmimas 1991. a. Foto: Väino Poikalainen.

lused korraldada ekspeditsioone ka Koola poolsaare muinasteade leiukohtadesse ja sealse põlisrahva saamide juurde (joonis 4). Venemaa suunal aitasid meie tegevusele eriliselt kaasa akadeemik Abram Stoljar, Vladimir Šumkin ja Nadežda Lobanova.

Elavnes kaljutaide pageerimine kirjutiste ja avalike esinemiste kaudu. Seda tehti nii vastloodud

seltsis kui kaljujooniste töörühmas, mis 1989. aastast alates kuulus ÜAGÜ EO asemel taasasutatud astronoomiaseltsi Vega koosseisu. Ühiselt otsustati hakata koguni looma muinasusundi muuseumi, millekohane taotlus esitati ka Tallinna linnavalitsusele. Nõusoleku ja suusõnalise loa ruumide väljaehitamiseks, esmalt Jaani seegi kirikusse (mida tol ajal kasutati laona), hiljem ühele vanalinna pöningule, ka saime, kuid see unustati peagi alanud reformide tuhinas. Kõiki toleaeagseid ettevõtmisi toetasid mitmed Teaduste Akadeemia instituudid (eelkõige AAI ja Geoloogia instituut), Põllumajandusülikooli veterinaariateaduskond, Maaparandusprojekt ning paljud teised asutused ja organisatsioonid (Ernits, Poikalainen 1990).

Eesti taasiseseisvumise eel kujunes omamoodi missiooniks koostöö kultuurikeskusega Katariinan Kamari (Hankasalmi vald Soomes) nn rohujuure tasandil. Selle eesmärgiks oli aidata kaasa kultuurivahetusele ja sõprussidemete sõlmimisele Eesti ja Soome koolide, seltside, huvi- ja kultuurirühmade vahel. Osa kontaktidest arenes hiljem pikemaajaliseks suheteks mitmesugustes valdkondades. Näitena võime nimetada Ülenurme ja Joroineni, Väandra ja Muurla, Hankasalmi ja Häädemeeste valdade, Luua ja Kuru metsatehnikumi, Kotka Tehnikakõrgkooli ja Eesti Põllumajandusülikooli tehnikateaduskonna ning muid sõprussidemeid. Välissuhtluse arenemine viis 1990. aastal seltsi Leningradi (nüüdne Peterburi) ja 1991. aastal Soome osakonna loomiseni (Ernits, Poikalainen 1994).

Pärast Eesti taasiseseisvumist sagesid ekspeditsioonid, konverentsid, ekskursioonid, näitused jne, milles osalesid nii seltsi

sise- kui ka välisliikmed. Sise- ja välistegevus põimuski sedavõrd, et 1991. aastast alates on peaagu kõik suuremad ettevõtmised korraldatud juba rahvusvahelise liikmeskonnaga.

Teadustegevusele aitas siis oluliselt kaasa Heikki Kirkineni initsiatiivil ning Joensuu Ülikooli ja Karjala Kultuuri Keskuse finantseerimisel hangitud arvutikomplekt koos tarkvaraga, mis võimaldas hakata dokumenteeritud muinastaidekujutisi salvestama ja töötleva arvutis. Tekkisid kontaktid Göteborgi Ülikooli, Tromsö Ülikooli, Alta Muuseumi, Skandinaavia Muinastaiadeseltsi (*Sällskap för förhistorisk konst i Skandinavien*), Austraalia Kaljutaide Uurimise Assotsiatsiooni (*Australian Rock Art Research Association*) ja ICOMOSi juurde loodud Kaljutaide Komiteega (*Committee on Rock Art*).

Alates 1993. aastast on korraldatud rohkesti kaljutaideseminare: Kotkas, Äänisjärve ja Võrtsjärve ääres, Hämeenlinnas, Rovaniemis jm. Aset on leidnud ka ühisüritused Peterburi Ülikooli, Materiaalse Kultuuri Ajaloo Instituudi ja Ermitaaži muinastaideuurijatega (Ernits, Poikalainen 1995).

Samal ajal töötati välja odav ja minimaalset tööjõudu vajav, kuid suhteliselt täiuslik kaljutaide dokumenteerimise ja kameraaltööde fotomeetriline meetodika. Selle aprobeerimist finantseeris Eesti Teadusfond tagasihoidliku, kuid väga vajaliku toetusega (ETF grant 1618).

1997. aastal lõpetati välitööd Äänisjärvel, töötati välja petroglüüfide verbaalse ja parameetrilise kirjeldamise meetodikad ning asuti koostama kataloogi Vodla piirkonna kaljutaidest. Aasta hiljem 432-leheküljeline kataloog ka ilmus (Poikalainen, Ernits 1998). Kuigi see hõlmab vaid kolmandikku kaljutaide territooriumist, peetakse tehtut erialaringkondades suursaavutuseks (joonis 5). Äänisjärve kaljujooniste edasine kataloogimine on praegu seisunud, kuid töö kahe järgmise osaga jätkub niipea, kui leitakse rahastaja. Teadustöö on jätkunud materjali analüüsi, artiklite aval-

Joonis 5. Äänisjärve kaljutaidekataloogi I osa presentatsioonil Eesti Loodusuurijate Seltsis 1998. a. Foto: Lea Praks.

damise, konverentsidel osalemise ja nende korraldamisega. Seltsi eestlastest liikmed on avaldanud üle saja erialakirjutise.

Muinastaide populariseerimisel on osutunud heaks vahendiks ekspeditsioonidel valminud koopiatest ja fotodest näituste korraldamine (joonis 6). Aktiivselt tegutses 1980. aastatel selles vallas tekstiilikunstnik Eve Selisaar. Viimase kümne aasta jooksul on seda tegevust juhtinud Loit Jõekalda, kelle õlul on lasunud ka näituste ja publikatsioonide kujundamine. Ulatuslikumad näitused on korraldatud 1985., 1987. ja 2000. aastal Tartus, 1985., 1986., 1991. ja 1994. aastal Tallinnas, aastatel 1986–1987 Kotkas, 1987. aastal Turus, 1990. aastal Hämeenlinnas (Joutsenen 1990) ja Joensuu, 1991. aastal Jyväskyläs (Muinaiset 1991), 1993. aastal Oulus, 1994. aastal Peterburis, 1995. aastal Rovaniemis, 1998. aastal Tamperes

Joonis 6. Näituse püstitamine Hämeenlinna lossis 1990. aastal. Foto: Väino Poikalainen.

Joonis 7. Peterburi osakonna muinastaidenäituse “Põhjala labürindid” avamisel Eesti Meremuuseumis 1991. aastal. Foto: Udo Veske.

ja 1998. aastal Sagadis. Tallinnasse Ajalooinstituudi saali 2000. aasta kevadel paigaldatud püsiekspositsioon pakub tervikülevaadet soome-ugri alade kalju- ja kivikunstist. Tunnustuseks meie näitustegevusele on kutse osalemiseks Ermitaažis 2002. aasta kevadel avataval temaatilisel muinastaidenäitusel “Inimene ja loom”.

Viimaste aastate ettevõtmised pole oma arvukusest võrreldavad seltsi algusaastate omaga. Samas on tegevus muutunud korrapärasemaks, sisaldades igal aastal üht tutvumisreisi mõnda Eesti maakonda, ekspeditsiooni, näitust ja ettekannetega aastakoosolekut. Kindla kavata olekski raske kooskõlastada tegevust meie ühendusest välja kasvanud Soo-

me Muinastaideseltsiga, mis asutati 1998. aastal. Kummagi sõsarorganisatsiooni üritused on osavõtuks vabad mõlema liikmeskonnale ja neid korraldatakse sageli ühiselt. Ühisetevõtmistest on eriti populaarsed talvised õppepäevad Venemaa muuseumides säilitatava muinastaidede tutvumiseks, mida korraldab meie seltsi Peterburi osakond (joonis 7).

Suurenev ühiskondlik ja teaduslik huvi muinastaidede vastu tõendab Eesti Muinastaideseltsi olulist rolli soome-ugri muinaskultuuri talletamisel, uurimisel ja populariseerimisel.

Kirjandus

Bednarik 1990. Rock art tour of the U.S.S.R. *Rock Art Research* 7: 2, lk 156.

Ernits, E., Poikalainen, V. 1990. Kaljutaide harrastamisest tähetorni kupli all. *Tartu Tähetorni kalender 1991. aastaks*. Tallinn: Valgus, lk 85–107.

Ernits, E., Poikalainen, V. 1994. Kaljutaide harrastamisest tähetorni kupli all, 2[a]. *Tartu Tähetorni kalender 1995. aastaks*. Tartu: Tesserakt, lk 76–86.

Ernits, E., Poikalainen, V. 1995. Kaljutaide harrastamisest tähetorni kupli all, 2[b]. *Tartu Tähetorni kalender 1996. aastaks*. Tõravere: Tesserakt, lk 75–87.

Ernits, E., Poikalainen, V. 1996. Kaljutaide harrastamisest tähetorni kupli all, 3. *Tartu Tähetorni kalender 1997. aastaks*. Tõravere: Tesserakt, lk 92–102.

Joutsenen 1990 = *Joutsenen kynällä: Äänisen kalliotaidetta 4000–2000 e.Kr. Näyttelykatalogi ja esitelmät. = Rock Art from Lake Onega 4000–2000 B. C. Exhibition Catalogue and Reports*. Hämeenlinna: Estonian Society of Prehistoric Art.

Kaelas, L. 1990. Rapport från hällristningssymposium. *Fornvännen* 85, lk 199–201.

Kestlane, Ü. 1986. Astronoomia ja Geodeesia Ühingu Eesti osakonna (ÜAGÜ EO) tegevus (1983–1985). *Tähetorni kalender 1987. aastaks*. Tallinn: Valgus, lk 95–100.

Kestlane, Ü., Raudsaar, H. 1983. Astronoomia ja Geodeesia Ühingu (ÜAGÜ EO) tegevus (1982). *Tähetorni kalender 1984. aastaks*. Tallinn: Valgus, lk 83–86.

Muinaiset 1991 = *Muinaiset kuvat: Näyttely Keski-Suomen museossa Jyväskylällä 24. 08.–22. 09. 1991* Jyväskylä: Eestin Muinaistaideseura.

Pajupuu, K. 1987. Pühapäev Äänisjärvel. *Eesti Loodus* 3, lk 174.

Poikalainen, V., Ernits, E. 1998. *Rock Carvings of Lake Onega: The Vodla Region*. Tartu.

Ravdonikas, F. V. 1978. Lunarnõje znaki v naskalnõhh izobraženijahh Onežskogo ozera. *U istokov tvortšestva*. Novosibirsk: Nauka, lk 116–132.